

СЛОВ'ЯНСЬКІ ЛІТЕРАТУРИ В ПАРИЗЬКИХ ЛЕКЦІЯХ МІЦКЕВИЧА

Кафедра, що її першим очолив Міцкевич, у наказі від 15 VII 1840 р., яким тодішній міністр освіти Віктор Кузен створив цей заклад, була названа «Кафедра слов'янської мови та літератури» («Chaire de langue et litterature slave») – досить неточною, адже викликала припущення, що йдеться про якусь одну мову й літературу всіх слов'янських народів. Цей же міністр наказом від 8 вересня 1840 р. довірив кафедру Адаму Міцкевичу, який викладав там з 22 грудня 1840 р. по 28 травня 1844 р., завжди по вівторках і п'ятницях, хоча були деякі перерви (наприклад, через хворобу), особливо останнього року.

Хронологічно це була перша слов'янська кафедра. У 1842 році були засновані аналогічні в німецьких університетах: у Берліні та Вроцлаві. У Берліні із середини 1842 р. по 1859 р. викладав німецькою та польською Войцех Цибульський (1808-1867), з перервою в 1848 році у зв'язку з революційними політичними подіями, а також через виїзд Цибульського до Праги на слов'янський конгрес¹. У Вроцлаві, кафедру обіймав з 1842 р. по 1849 р. чех Ладислав Челаковський² (1799-1852), який пізніше отримав аналогічну посаду в Празькому університеті.

Немає сумнівів, що паризька кафедра була в цей час найпрестижнішою, а лекції Міцкевича, на які, окрім французів, також приходило багато слов'ян-емігрантів, особливо поляків, і часом також неемігрантів та представників інших народів (наприклад, слухачем був італієць Доменіко Сантагата, який 1879 року в якості професора Болонського Університету був засновником і першим головою Академії ім. Міцкевича в Болонії). Лекції Адама Міцкевича стали предметом зацікавлення слов'янської і французької громадської думки. Його рішення очолити кафедру в Колеж де Франс і виїхати з Лозанни, де він отримав

¹ Див.: S. Pigoń, *Cybulski Wojciech, Polski słownik biograficzny*, t. IV, Kraków 1938, s. 119-120.

² Я.Якубець у своєму підручнику *Dějiny literatury české* (Praha 1911, s.536) стверджує, що Челаковський запросили на кафедру в 1841 р., однак читати лекції він розпочав заледве у 1842 р.

визнання протягом одного року і мав дуже хороші умови та ще кращі перспективи, було політичним, як він писав пізніше до Ігнація Домейка: *«У Лозанні під кінець мого перебування я був розпещеним дитям уряду й академії, і, якби не повторилася хвороба дружини й дітей, я згадував би Лозанну, як рай, але ми мусили повернутися, інакше кафедра б опинилася в московських або німецьких руках»*¹.

Не дивно, що майже на кожну лекцію виходила рецензія в тодішній польській емігрантській пресі й частенько – у французькій, нерідко в декількох журналах. Відгуки не завжди були позитивними, особливо зі сторони політичних противників серед польської еміграції. Про лекції професора-поета, відомого у слов'янському світі як голос свободи і ворог деспотизму, писали із захопленням видання слов'янських народів, які втратили власний суверенітет. Наприклад, у Загребі, у відгукові на лекцію від 30 березня 1841 року, написано: *«Справді чудовим враженням було дивитися на Міцкевича і слухати його слова. Давно не висловлювалися в столиці Франції такі нові думки і такі істини. Навіть французи, байдужі зазвичай до всього, що нефранцузьке, були в захваті. Усі французькі газети сповнилися похвалами і здивуванням щодо цієї великої людини, яка в короткому нарисі викладає ціле багатство своїх знань, чітко та зрозуміло»*².

Отже, завдання Міцкевича, як професора Колеж де Франс, було відповідальним, особливо в тогочасних політичних умовах слов'янських народів, й одночасно нелегким, хоча б із причини повної відсутності досвіду в навчанні такого типу і на початку зародження нової дисципліни, якою тоді була славістика. Складність полягала також і у відсутності відповідної бібліотеки, принаймні художніх творів, не кажучи вже про твори, які говорять про літературу, культуру чи мови слов'ян; таких ще не існувало. Перші нариси з історії літератури були написані в Польщі: Фелікса Бентковського «Історія польської літератури» (1814), а також твір Михайла Вишневського, який виходив із 1840 року з такою ж назвою, проте перші томи були переповнені історією (часто казковою) та різною інформацією, але не літературною. Отже, нічого дивного, що Міцкевич,

¹ Лист 23 або 24 XII 1840 року. – Див.: A. Mickiewicz, *Dziela*, Wydanie Rocznicowe, t. XV: Listy, część II: 1830-1841. Oprac. M. Dernałowicz, E. Jaworska, M. Zielińska, Warszawa (Spółdzielnia Wydawnicza «Czytelnik») 2003, s. 593.

² Цитується за: L. Durković-Jakšić, *Mickiewicz i Jugosłowianie*. Wstęp Z. Grot, Poznań, (UAM), 1984, – s.47.

хоча й знав ці видання, але жодного разу не назвав Бентковського і тільки один раз Вишневецького з приводу незначної дрібниці.

У Росії в 1822 році видали «Дослідження короткої історії російської літератури» («Опыт краткой истории русской литературы») Миколи Греча (переклад польською здійснив Лінде у 1823 році). Цю роботу Міцкевич згадав тричі, але оцінив як маловартісний твір. Маючи на думці Греча і Фрідріха Оттона, який ішов його слідами, як автора «Підручника з російської літератури» («Handbuch der russischen Literatur», 1837), Міцкевич у лекції 25 січня 1842 року говорить, що «вони дуже мало займаються відомими письменниками тільки тому, що ті займали високі посади або мали багато орденів» і, як приклад називає Д.І. Хвостова (1757-1835), графомана, сенатора, який мав багато орденів (IX, 121)¹. В інших слов'янських державах не було навіть таких скромних праць. Лекції Міцкевича мали позитивний ефект, як не парадоксально, тому що частина лекцій, які стосуються виключно літератури, є оригінальними текстами Міцкевича, його власною інтерпретацією літературних творів, а також деяких інших, наприклад, слов'янських літописів. Це не стосується, однак, значної частини лекцій на нелітературні теми, як, наприклад, популярні в добу романтизму слов'янські старожитності (користувався переважно твором П.Й. Шафарика «Слов'янські старожитності») чи історії слов'янських народів; говорячи, наприклад, про історію Росії, він часто спирався на тексти Н.М. Карамзіна «Історія Російської держави», додаючи нерідко власні коментарі.

* * *

Для підготовки доповідей були необхідні різні книжки, які Міцкевич діставав у друзів або знайомих, що дозволило йому накопичити бібліотеку, що налічує більше ста позицій і складається з літературних та інших творів слов'янських і неслов'янських, що стосуються мов, літератур, історії та культури слов'ян². Йому вдалося також отри-

¹ Див. А. Mickiewicz, *Dzieła*, Wydanie Rocznicowe, t. IX: *Literatura słowiańska*. Przełożył L. Płoszewski. Oprac. J. Maślanka, Warszawa (Spółdzielnia Wydawnicza «Czytelnik»), 1997, s. 121. – Усі цитати взяті з *Literatura słowiańska*: томи VIII-XI, вид. 1997-1998 рр. – Далі в основному тексті скорочення в дужках, наприклад (IX, 121) – римське число вказує на том, арабське - на сторінку.

² Див. Н. Batowski, *Słowiańska biblioteka Mickiewicza*, «Sprawozdanie PAU», Kraków, 1933.

мати кілька робіт Вука Стефановича Караджича: «Словник сербсько-німецько-латинський» («Srpski rječnik», Відень, 1818), відому збірку «Сербські народні пісні» («Narodne srpske pjesme», t. 1-3, Лейпціг, 1823-1824; t. 4, Відень, 1833), граматику сербської мови німецькою мовою з передмовою Якоба Грімма (1824), роботу «Чорногорія та чорногорці», також написану німецькою мовою («Montenegro und Montenegriner», Штутгарт, 1837), опубліковану анонімно, але авторства Караджича, драму Сими Мілутиновича «Трагедія облич» («Tragedia Obilic» Лейпціг, 1837), яку в лекції 4 IV 1843 р. було обговорено докладніше, Івана Гундулича «Осман» («Osman», Дубровник, 1826) та багато інших.

Утім, труднощі з отриманням відповідних текстів вчасно впливали на курс лекцій, які не завжди могли мати структуровану послідовність, наприклад, у хронологічному чи іншому порядку, іноді вони мали імпровізований характер¹, а точніше, обговорювалися такі теми, для підготовки яких були знайдені відповідні матеріали. Наприклад, у листі від 2 грудня 1840 р. до Юзефа Богдана Залеського, він дуже просив надіслати йому збірку сербських народних пісень і Залеський виконав його прохання. Міцкевич писав тоді: *«Я чекав від Вас слов'янські книги. Будьте милосердні, терміново вишліть мені сербські пісні, якщо у Вас є переклад на німецьку мову або на іншу, подаруйте мені. Я не знаю, де знайти щось історичне з епохи Марка Королевича, а не маю сили йти шукати в бібліотеці»*².

Зміст лекцій нерідко виходив далеко за рамки літератури, оскільки однією із цілей, яку поставив перед собою Міцкевич, ймовірно було – нагадати Західній Європі, що підкорені слов'янські народи, в центральній і південній частинах нашого континенту, мають свою довгу історію, культуру та право до суверенного існування, якого прагнуть і не перестануть прагнути. Тому Міцкевич включав до лекцій теми з історії, роблячи особливий акцент на боротьбі за свободу. Він не раз звертав увагу також на історію Росії як країни надзвичайно деспотичної, особливо в період панування Івана Грозного і Петра Великого³.

Міцкевич говорив досить багато про так звані слов'янські старожитності, особливо на початку першого курсу і в окремому циклі, що

¹ Міцкевич, сам стверджував, що такий характер мали його лекції, але з інших джерел відомо, що він серйозно до них готувався, але в цілому говорив по пам'яті, рідко використовував записи.

² A. Mickiewicz, *Dziela*, Wydanie Rocznicowe, t. XV: Listy, część II: Op cit., s. 593.

³ Див. у цьому томі статтю: «Міцкевич і Карамзін про російський деспотизм».

складався з восьми лекцій на третьому курсі, а також у цьому ж курсі про сучасну (на той час) європейську і польську філософію (Хене-Вронський, Трентовський, Цешковський), а також про Емерсона. Четвертий курс мав, як відомо, особливий характер, месіаністично-політичний, сформований під впливом тов'янізму.

Про паризькі лекції Міцкевича написано досить багато¹, але досі немає монографії, яка б критично розглянула весь спектр багатої проблематики, бракує також дослідження, яке б стосувалося центральної теми лекцій, а саме – слов'янських літератур. У нашій розвідці ми в загальних рисах спробуємо представити основну тематику, що стосується літератури, але порядок, зазначений тут, не вказує на ієрархію проблем.

Перша з тем, якій Міцкевич надавав великого значення, стосується пам'яток слов'янської писемності, мова про справжні пам'ятки, а також про ті, що пізніше були визнані фальсифікатами, а саме, чеські рукописи: Краледворський та Зеленогорський, або невизначеної достовірності російське «Слово про похід Ігоря». Уважно слідкуючи за змістом лекцій, неважко помітити, що Міцкевич особливий акцент ставив на тому, що слов'яни вже в середньовіччі мали багату літературу. Давність написаних творів говорила про культурний рівень народу, це було важливо в епоху романтизму і стосувалося не тільки слов'ян. Безсумнівно, це мало вплив на рішення опублікувати «Краледворський рукопис», а також «Суд Лібуші» (тобто «Зеленогорський рукопис»), які були прийняті з ентузіазмом у слов'янських країнах. Дослідники довго не бажали позбутися ілюзії, що це не підробки, а справжні твори. Про це свідчать, зокрема, численні і практично миттєві переклади на слов'янські, а також неслов'янські мови. Про ці роботи Міцкевич говорив у першому курсі, посилаючись на свій власний переклад великих фрагментів на французьку мову. Таким чином, у лекції X (28 I 1841) він повідомив, що: *«Чехи мають пам'ятки писемності з кінця дев'ятого і початку десятого століття, а перші пам'ятки російської мови походять з одинадцятого століття. Ми обговоримо історію літератури, відповідно до історичного порядку пам'яток. [...] Найстарша слов'янська літературна пам'ятка була таємничим чином відкрита нещодавно в Празі. Це поема, а швидше, частина поеми, з дев'ятого століття, написана чеською мовою. Вона має неоціненне значення з багатьох причин. [...] Цей короткий твір*

¹ Вибір найважливіших досліджень див.: A. Mickiewicz, *Dzieła*, Wydanie Rocznicowe, t. VIII, s.46 i . t. XI, s.248.

пояснює багато питань: історичних, юридичних та філологічних, [...] є рідкісним і цінним історичним документом (VIII, 117).

Пізніше Міцкевич коротко переказав твір «Суд Лібуші», навів цитати і пояснив, делікатно зазначаючи при цьому, що Юзеф Домбровський, провідний чеський славіст, визнав його «сфальсифікованим» і цю точку зору поширював, а Вацлава Ганека, який захищав справжність цього твору, називав фальсифікатором, нарешті, після смерті Домбровського в суперечці про цей твір виграла думка прихильників його автентичності. Високо оцінивши переваги стилю, Міцкевич спирається на дослідження Палацького і Шафарика в роботі «Найдавніші пам'ятки чеської мови» («Die ältesten Denkmäler der böhmischen Sprache», 1840).

Із серії віршів (8 епічних і 6 ліричних), що стали цілістю «Краледворського рукопису», зацікавили Міцкевича два епічні, які нібито містять (за тодішніми чеськими судженнями) деякі деталі, пов'язані з історичними подіями минулого. Ідеться про епічну поему «Забой, Славою і Людек» («Zabój, Sławoj i Ludiek»), у якій, на думку вченого Палацького, описано боротьбу Самона, першого короля і захисника слов'ян, із Дагобертом, королем франків, що повинно співвідноситися із сьомим століттям, а також другий твір, «Ярослав» («Jarosław»), у якому вишукували відлуння монгольської навали на Європу¹.

«Продовжуючи в хронологічному порядку», у наступній лекції своїй лекції він говорив про «найбільш давні і чудові пам'ятки» літератури «північних слов'ян», яким є «Слово про похід Ігорів», датоване в цей час дванадцятим століттям (VIII, 174). Насправді і ця робота вже в перші роки дев'ятнадцятого століття, і особливо після 1812 року, коли оригінальний твір згорів у Москві, викликали певні підозри щодо справжності (зрештою, і до цього дня це питання остаточно не з'ясовано), але Міцкевич з приводу цього мовчав. Представив його зміст, навів багато цитат, імовірно, у своєму перекладі на французьку мову², і дав їй вельми оригінальне трактування, яке пов'язується з ідеєю, згадуваною на лекції кілька разів: про норманське походження російської держави.

¹ A. Mickiewicz, *Dziela*. op. cit., t. VIII, s.125 i 138-139. – Із боротьбою Самона пов'язав зміст цього вірша в коментарях до «Краледворського рукопису» не Палацький, а В.А. Свобода у коментарі до другого видання рукопису (1829).

² Стенограф записував тільки початкові та кінцеві вирази цитованих фрагментів *Слова*, з яких можна зробити висновок, що Міцкевич не використовував наявні на той час переклади на французьку мову.

Ідеться про відому теорію приходу норманських варягів (або варягів-русів) зі Скандинавії під керівництвом Рюрика і створення Руської держави. Досліджував також скандинавсько-норманський вплив на поезію слов'янських народів, у тому числі на «Слово про похід Ігорів»: *«У нор-мандців поезія завжди оповита туманом [...] герої діють під впливом призначення, під впливом божества. Щось страшне та розпливчасте витає над їх учинками»* (VIII, 185).

Слов'янські літературні твори часто порівнюють із роботами, які були відносно близькими французькій аудиторії – із творами античної літератури або з творами західноєвропейських літератур. Він порівнював їх і в аспекті подібності, але частіше, в аспекті відмінності. Що стосується «Слова...», то йому спало на думку порівняти його із грецькою епopeєю: *«“Слово” не можна порівняти з грецькою епopeєю або ліричною поезією наших днів. Мало в ньому, перш за все, надприродних елементів [...], які є настільки важливими для подібних творів, а шкільною мовою ми називаємо її machine Deus (Бог із машини)»* (VIII, 185).

До давніх пісень, які своїм походженням сягають слов'янської середньовічної поезії, Міцкевич зараховував також сербські народні пісні, зібрані та опубліковані Караджичем, які пізніше стали відомі в Європі, і навіть славні, особливо після перекладу Гете однієї з них на німецьку мову. Міцкевич присвятив їм аж шість лекцій, у ході першого курсу, але й представив при цьому загальний огляд історії Сербії, як він зазвичай робив, якщо тільки це були літературні твори (він також зараховував до них народні пісні), вони містили деякі історичні елементи, навіть легенди, і стосувалися минулого певної нації. У цьому випадку, таких було достатньо. Особливо, коли мова йде про знаменитий цикл творів під назвою «Лазарика», головним героєм якого є сербський цар Лазар. Під час знаменитої битви на Косовому полі (1389) він потрапив у полон до турків і йому відрубали голову. Міцкевич називав його «найбільш досконалим лицарем», оскільки згідно з «чистою християнських традицій», він «схожий на Годфрида де Буйон і до Святого Людовика» (VIII, 201). У свою чергу, легендарний «король Вукашин є великим політиком і великим вояком, як Уліс слов'янський» (VIII, 201), а оспіваний у другому великому циклі сербських пісень міфічний герой Королевич Марко – це: *«Герой у всіх боях представляє цілу націю сербів, і із цієї причини схожий на британського короля Артура, який також є предметом лицарського циклу поезій, він, згідно*

з віруваннями досі живе і діє. Так само, Марко, син короля Вукашина, як свідчать народні поезії, був безсмертним» (VIII, 229).

Навіть із цих кількох прикладів видно, що такі порівняння легко могли вплинути на уяву французьких слухачів. У шести згаданих лекціях Міцкевич представив оригінальну інтерпретацію пісень, створюваних, як він думав, якимись сербськими співаками-рапсодами, що є явним натяком на знамениту теорію цього часу Фрідріха Августа Вольфа, представлену в його роботі «Пролегомени до Гомера» («Prolegomena ad Homerum», 1795). Мало того, багато пісень про битву на Косовому Полі визнав за «частинки сербської поезії, які належали слов'янському епосу» (VIII, 212), що було привабливою тезою для сербських фольклористів у дев'ятнадцятому столітті.

* * *

Із староруської літератури, окрім «Слова про похід Ігорів», якому він присвятив багато уваги, коротко згадав про «Суд Шемяки» (сімнадцяте століття), популярну народну сатиру про продажність суддів, натомість про новішу російську літературу, від Тредіаковського і Ломоносова до Пушкіна, він говорив на другому курсі. Згадав Міцкевич, що Тредіаковський і (особливо) його противник Ломоносов започаткували розвиток, за його визначенням, «нової російської літератури», і обидва вони були реформаторами системи віршування. Із поезії Ломоносова високо оцінив оду «Ранкові роздуми про Божу велич» («Утренние размышления о Божием Величии») і цитував його в повному обсязі у своєму перекладі на французьку мову, але від інших творів цього поета Міцкевич не був у захваті, він навіть висловився, що вони є важкими і нудними (IX, 119).

Оскільки Міцкевич раніше нерідко висловлював свої думки на тему суспільного життя Росії, зокрема про ранги посадових осіб («чини»), тому в якості ілюстрації до цієї справи процитував уривок з «Деїдамії» Тредіаковського («Деидамия»), де показана ціла плеяда «двірських чиновників», кожен з яких займав місце за столом або стоячи, «відповідно до рангу», тобто за ступенем і званням. Можна було б подумати, що це сатирична або комічна сцена, але справа в тому, що «Деїдамія» не є ані сатирою, ані комедією, а трагедією, а вся ця церемонія показана письменником дуже серйозно. При нагоді Міцкевич іронічно згадав про

наведених вище російських критиків, які пишуть більше про титули і достоїнства письменників, ніж про їхню творчість. Він діяв з точністю до навпаки. Пропускав не тільки титули і достоїнства, а навіть у біографіях обмежувався кількома фактами, натомість важливою була для нього виключно творчість. Він вибирав, як правило, один чи два твори, які вважав найцікавішими і найяскравішими в творчості письменника. Авторам, творчість яких він уважав маловартісною, присвячував лише кілька загальних слів, наприклад, Кантемиру як сатирику, можливо тому, що він не надто високо цінував сатиричну літературу загалом.

З поетів класичного періоду Міцкевич відносно високо оцінив Державіна, автора багатьох од та інших поетичних творів, які сам він також називав одами. Творчість Державіна, який в російській літературі займав досить високу позицію, Міцкевич представив докладніше, ніж інших письменників доби класицизму. Він зупинився детальніше на оді «Бог», перекладеній, як перебільшено зазначає, «на всі європейські мови» і «визнаній російськими письменниками за шедевр» (IX, 162).

Цей твір, що налічує більш ніж 100 рядків, Міцкевич процитував повністю в наявному французькому перекладі, а потім дав власний коментар, але в ньому не відчувалось якогось надзвичайного захоплення: *«Я не згоден, – сказав він, – з думкою російських письменників, які вважають даний твір найкращою російською одою [...] Там говориться про Бога, якого ніхто не вважає своїм Богом. Якого ж це Бога оспівує тут наш поет? Це напевно не є Бог Ізраїлю, всемогутній, що промовляє живим голосом, це також не Бог християн. Це якесь окреме відірване єство, якому поклоняються тут у довгих і важких віршах [...]. Поет чинить, так би мовити, як Спіноза, [який] для визначення чистої речовини спочатку перелічував все те, чим ця речовина не є, щоб нарешті сказати, що це таке [...] Це не правдивий поет нації, бо, насправді, слов'янські народи мають більш безпосереднє відчуття Бога»* (IX, 165-166).

З другого боку, Державін виявився «національним поетом» в іншому творі, в оді «Христос», яку Міцкевич також широко охарактеризував, і, до речі, у зв'язку із цим твором, він дав довший коментар на тему поняття і слова «дух». Аналізуючи інші вірші Державіна, Міцкевич зупинився на мить на панегірику на честь Катерини II (Ода «Феліція», рос. «Фелица»), в якому автор виявляється шанувальником «доброчесної» Феліції, і одночасно хоче бути дотепним, через це він «упоко-

рив свою просту і сильну поетичну природу». Такі твори можуть лише «збуджувати жалість читача», а тим часом «видатні російські критики [...] і до цього дня як приклад подають подібні твори» (IX, 169-170).

Через кілька тижнів, у лекції від 12 квітня 1842 р. на другому курсі, Міцкевич знову повернувся до Державіна (про що, зрештою, повідомляв раніше), аби поінформувати слухачів, що «Державін міцним своїм голосом підтримує переваги Суворова», тобто, що він під час повстання Костюшка написав оду «На здобуття Варшави» («На взятіє Варшавы»), твір про імперські прагнення Росії, у якому: *«ясно відчутна амбітна ідея російської імперії протиставити свою владу всьому світові. Державін ясно говорить: «Ми не потребуємо альянсів, навіщо союзи? Ще один крок, Русе, ще крок, і весь світ буде твоїм»* (IX, 244 і 246). Міцкевич натякнув також, що й Пушкін писав вірші про взяття Варшави в 1831 році¹.

Письменникам наступного покоління – Жуковському, Карамзину (як відомо, він був не тільки істориком, а й письменником), Батюшкову – Міцкевич не приділив багато уваги. Лише про Пушкіна, «голос якого [...] розпочинає нову епоху в історії Росії» (IX, 357), про його творчість, а власне про деякі тільки вибрані твори він говорив досить багато в лекції від 7 червня 1842 р. на другому курсі, а потім ще трішки в лекціях (III і IV) на третьому курсі.

Спочатку Міцкевич відзначив ранні твори Пушкіна, у яких відчувався «похмурий яacobінізм». Тексти «переходили з рук в руки [...] із Санкт-Петербурга до Одеси», а була це юнацька ода «Вольність» («Вольность» 1817, надрукована тільки в 1856 р.), спрямована проти царату і взагалі будь якої тиранії, а також вірш «Кинджал» («Кинжал»), яка прославляє кинджал, як «таємного сторожа свободи» в цьому несправедливому світі (IX, 357).

Поема «Євгеній Онегін» («Евгений Онегин»), за словами Міцкевича, «дивує простотою, і зокрема стилем», який *«має унікальну досконалість, прекрасну оповідь, щоразу змінює форми та колір, таким чином, що читач не помічає, як з тону оди ми спадаємо до епіграми, потім піднімаємось, стикаємось зі сценами, розказаними практично епічно»* (IX, 358-359).

¹ Ідеться про вірші «Клеветникам России» і «Бородинская годовщина», які в 1831 році Пушкін опублікував разом із віршами Василя Жуковського в брошурці під загальною назвою «На взятіє Варшавы».

Отже, цю поему Міцкевич порівнює зі спорідненим за жанром «Дон Жуаном» Байрона, серед інших стверджував, що відчутно в ньому «ще глибшу скорботу, ніж печаль, яка відчувається у творах» англійського поета (IX, 359). Також він згадав, проте лише в загальних рисах, драматичну поему «Цигани» і поему «Полтава». Але пізніше, під час посилення тов'янізму, на третьому курсі, коли він був зацікавлений головним чином елементами «духовними» в літературі, вказував (у лекції від 20 грудня 1842 р.) на вірш «Пророк» (1826) і протилежний цьому твору «Поет і чернь» (1828 року, первинна назва «Чернь»), а також сонет «До поета» (1830 р.).

«Пророк» витриманий в біблійному стилі, в якому поет був уподібнений пророку, написаний – як підкреслював Міцкевич – «після викриття змови 1825 року», і після виконання вироку над декабристами. Вірш висловлював гнів, спрямований проти тиранії (особливо в першому виданні, відомому під час перебування нашого поета в Росії, цей твір дещо лагідніше почав звучати після друку в 1828 р.), він отримав особливо високу оцінку Міцкевича, з погляду на його пророчий тон, якого Пушкін ні до, ні після вже не досяг. Він «без сумніву залишається неперевершеним митцем, але з цього часу вже не створив нічого такого, як цей вірш, здається, навіть, відступив назад»¹. Два інші, згадані вище вірші, не можуть зрівнятися з «Пророком», тому що мова в них про поезію тільки як мистецтво, і вони захищають незалежність поета стосовно нападів критики.

У лекціях трапляються ще згадки про поетів: Рилеєва та Князніна, а також драматурга Фонвізіна, але ми не знаходимо таких прізвищ, як Сумароков, Радищев, Ізмайлов, Чаадаєв і прізвища молодого Лермонтова (нар. 1814), чії перші роботи були опубліковані до 1840 року. Але загальна картина російської літератури, яку висвітлив у лекціях Міцкевич у Парижі, є достатньо багатого, зважаючи на те, що вона являє собою лише частину предмету, який викладався.

¹ Дмитрій Благой в нарисі «*Мицкевич и Пушкин*» (в: *Adam Mickiewicz 1855-1955. Międzynarodowa sesja naukowa PAN: 17-20 kwietnia 1956 r., Warszawa 1958, s. 85*) вважає, що поет-пророк «у творчій свідомості Пушкіна поєднувався певними нитками з особою Міцкевича». Див. також коментарі на тему інтерпретації «*Пророка*» Міцкевичем у книзі W. Wejntraub. *Poeta i prorok*, Warszawa 1982, s. 388-390.

Представляючи історію слов'янських народів, Міцкевич особливо підкреслював, втрату незалежності балканськими слов'янами, які із часів середньовіччя протягом століть страждали від турецької неволі. Надовго також втратила незалежність Чехія, після поразки під Білою горою (1620). У полоні не було жодних умов для нормального життя народу і розвитку культури, та літератури зокрема. Адже основною проблемою було: зберегти національні почуття, не забути власну мову й усє те, що творить націю. Найстійкішою на ворожі утиски та іноземні впливи були в таких умовах «сільські перекази», цей «ковчег примирення між давніми і молодими літами», що дуже чітко справдилося у випадку сербських народних пісень, особливо патріотичних, про що говорилося вище, у двох великих циклах: про «Царя Лазаря і Королевича Марка», та багатьох інших. Вони впродовж століть підтримували слов'янський «національний дух». У цьому випадку виправдалася романтична теза про значення фольклору як сутності нації, і тому Міцкевич з ентузіазмом говорив про багату збірку пісень, зібрану Караджичем.

З південно-слов'янської літератури згадав лише на першому курсі знамениту поему «Осман» відомого дубровницького поета із часів Ренесансу, Івана Гундулича. У лекції від 25 червня 1841 року, він сказав: *«Я бачу, що це буде неможливо для мене виконати програму, яку я собі склав, і дуже про це шкодую, тому що епічна поема регузанського Гундулича була немов створена на завершення курсу. [...] Але повірте, панове, що я не зміг би за кілька лекцій, які нам залишились, дати уявлення про величезну поему, що складається з двадцяти пісень, і, особливо, щоб показати, те, що у поемі є найважливішим і найоригінальнішим: його лірична краса; це дійсно лірична епопея, яка, як не дивно, схожа на недавно опубліковані поеми деяких польських ліричних поетів»* (VIII, 567).

Це, на жаль, все, що було сказано в лекціях про цей твір, що прославляє перемогу Польщі над Туреччиною під Хотиним у 1621 році. Крім того, на третьому курсі, у відомій шістнадцятій лекції від 4 квітня 1843 року, присвяченій слов'янській драмі, Міцкевич одним реченням згадав «відому в літературі драму Гундулича «Аріадна». Існувало лібрето до італійської опери Оттавіо Рінучіні «Аріадна» (1607), основаної на античному міфі про

Аріадну. Гундулич переклав це лібрето. Далі в цій самій лекції Міцкевич детально охарактеризував драму Сима /и (якщо він Сима – то Сими) Милутиновича «Трагедія облич» (1837), яку відніс до «трьох, що вирізняються» в новій добі слов'янської драми – поряд із «Не-Божественною комедією» Красінського і «Борисом Годуновим» Пушкіна.

Нагадаємо, таким чином, що дія цієї драми розігрується перед знаменитою битвою на Косовому Полі (1389 р.) і під час бою. Зазначений у назві герой цього твору, Мілош Обіліч, один із воїнів царя Лазаря, відомий більше з народних пісень, ніж з історії, вдаючи зрадника, проникає в табір і вбиває турецького султана Мурада I. Такий зміст драми. Міцкевич підкреслив, що: *«Милутинович вдаряє у драмі тільки в один тон, тон сербської пісні, але робить це майстерно, і його стиль скрізь нагадує нам стиль рапсодій його батьківщини. Уже в передмові він викликає духів предків. Сцени драми розігруються і на землі, і на небі, але його надприродний світ ангелів розуміється відповідно до основних уявлень сербів. [...] Милутинович бере для змісту єдиний предмет сербської поезії: битва на Косовому Полі»* (X, 196).

Важливо відзначити, що Міцкевич у цій драмі побачив певну аналогію з «Не-Божественною комедією» у створених постатях Мурада і Панкраца, бо «Мурад також здобуває перемогу над слов'янами, а заволодівши Сербією, помирає, не встигнувши закінчити пророцтва, яке виголошує в момент смерті».

Коли справа доходить до чеської літератури, то крім «Суду Лібуше» і «Краледворських рукописів», яким Міцкевич присвятив занадто багато уваги, найчастіше з'являється в лекціях ім'я Яна Коллара, словака, що писав чеською мовою, одного з видатних діячів чеського національного відродження, що проголошував ідеї культурної «слов'янської взаємності», поета і публіциста. Міцкевич вже під час урочистого відкриття на лекції на першому курсі (22 XII 1840 р.) заявив: «чеський поет Коллар сказав: «Усі народи сказали своє останнє слово, тепер настав час заговорити нам, слов'янам» (VIII, 19)¹, цитуючи працю Коллара «Про літературну взаємність різних племена та діалектів слов'янських народів» (виголошену винятково німецькою мовою в 1837 році). Пізніше він також цитує цю «гучну працю» (як її назвав) у першій лекції (14 грудня 1841 р.) на другому курсі. Однак на третьому курсі Міцкевич

¹ Див. J.Kollar, *Wybór pism. Przekład i opracowanie* H.Batowski, Wrocław, 1954, s.74.

присвятив майже всю четверту лекцію (27 грудня 1842 р.) висвітленню твору Коллара «Дочка Слави». Це велика поетична збірка, що налічує аж 615 віршів (у редакції з 1832 року, у першому виданні 1824 року набагато менше), названих сонетами, хоча вони не всі відповідають віршово-строфічним вимогам цього жанру.

Коллар прагнув, як відомо, ближче познайомитись із Міцкевичем і в 1841 році послав йому екземпляр «Дочки Слави» з присвятою, а в листопаді 1842 р. лист, у якому він запропонував постійне листування задля «літературних взаємин» слов'янських письменників. Міцкевич не відповів на лист, імовірно тому, що він не зовсім схвалював погляди Коллара. Його «Дочку Слави», в принципі, він оцінив позитивно і прихильно, але не погоджувався із панславістичною ідеєю об'єднання слов'ян під керівництвом Росії і віднісся до неї критично, сказавши: *«Таким чином, єдиною надією Коллара є матеріальна сила. Це також одна з причин його невеликої популярності серед кола читачів, тому що серед слов'янських народів національна ідея, яка випереджала поезію, є глибшою та сильнішою. Чеський народ ніколи не хотів приймати матеріалістичних ідей поета, загалом, чехи ніколи не хотіли поклатися на Росію, [...] ніколи не заявляли, що Росія є єдиною надією, що залишилася у слов'ян»* (X, 43).

Коллар, скривджений такою оцінкою, в останній редакції своєї роботи (опублікованій у 1852 році, за кілька місяців до його смерті), в одному із сонетів помістив Міцкевича в пекло як «невзаємника», але не згадуючи при цьому його імені¹.

У наступній лекції третього курсу (10. 1. 1843 р.) Міцкевич повернувся до Коллара, зокрема, до елегійного «Передспіву», що випереджав «Дочку Слави» («Slavy Dsega»), яку процитував практично в повному обсязі й вельми прихильно оцінив, назвавши «найкращим» із творів цього поета, «останнім словом Коллара, глибоким словом» (X, 53).

Отже, Коллар зайняв серед паризьких лекцій найпочесніше місце серед письменників чеської мови. Міцкевич узагалі з великим визнанням говорив про чеських «будителів», які за такий короткий час визволили рідну культуру, і, особливо, мову від панування германізмів, про Добровського, Палацького, Ганца та ін. Під час лекцій Міцкевич використовував також роботу П.Й.Шафарика «Слов'янські старожит-

¹ Див. M. Szykowski, *Polská účast v českém národním obrození*, t.II, Praha 1935. – s. 423-426.

ності», а розповідаючи про найдавнішу історію Чехії, використовував хроніку Косми і Даліміла, але не згадав, наприклад, Гаєка з Лібочан. Він говорив трохи про Коменського, згадав про другорядного драматурга Францишека Туринського (1797-1852) і його дві трагедії («Ангеліна» і «Віргінія»), але не зустрінемо в лекціях Антоніна Ярослава Пухмаєра та «пухмаєрівців», а також молодого чеського романтичного поета Карела Гинека Маха (1810-1836), автора знаменитої поеми «Май».

* * *

Польська література в широкому сенсі – як письменство, що обіймає також історичні хроніки і щоденники, займає найбільше місця в паризьких лекціях. З метою наближення польських творів до слухачів інших національностей, Міцкевич часто використовував порівняльний метод (він був першим польським компаративістом)¹. Так, наприклад, «Хроніку» Галла порівняв із хроніками інших народів: німецького Тетмаєра, чеського Косми і, особливо, руського монаха Нестора, автора «Повісті минулих літ» (початок XII століття), особливо намагаючись виявити і пояснити відмінності. За його словами Нестор: *«Закрившись у своїй келії, записував події без жодної політичної думки [...]. Він намагався тільки зберегти легенди, які зникали [...]. Це вид віршів, у яких речення йдуть одне за другим без будь-якого зв'язку. Коли йдеться про монастирі, церкви, автор дуже красномовний, це показує, що він добре розуміє релігійну громаду, знає всі її справи, має до неї особливу симпатію. Коли, однак, мова йде про битву, обмежується згадкою про її результат, майже ніколи не вдається до оцінки дій правителів, рідко хвалить їх, ніколи не засуджує»* (VIII, 155-156). Водночас композиція і особливо стиль у праці Галла зокрема й у польських літописців загалом, зовсім інша: *«Польські літописці, такі як Галл (Gallus), що були виховані при князівських дворах і все життя провели поряд з ними й ділили з ними всі небезпеки, мали інший спосіб розповіді, іншу форму, інший стиль. [...] Русь, прийнявши релігію з Візантійської імперії, використовувала лише цю частинку грецької літератури, яка відносилася до епохи Комменів [XI-XII ст.]. У руських літописців не бачу ні найменшого сліду впливу класичних грецьких письменників, тоді як у західному*

¹ Див. S.Fizzman, *Komparatystyka w prelekcjach paryskich Adama Mickiewicza, «Pamiętnik Literacki»* 1981 (R.72), z. 2, s. 95-125.

костелі латинська мова була живою і постійно вживаною. Польські та чеські автори знайомі з Цицероном, Вергілієм, Ювеналом та Тацитом, знають навіть Трогоуса Помпея, стараються використовувати всі ці твори, перемішують поезію, історію та ораторське мистецтво [...] Таким чином, Марцін Галл розпочинає розділи майже завжди поетичним відступом, а потім пише прозою, а закінчує молитвою або елегією (VIII, 157-8).

Схоже трактує квітчастий стиль «Хроніки» Кадлубка (VIII, 333), і захищає його від звинувачень Ленгніха, Шлюзера і Фойгта (VIII, 330) у тому, що в цій роботі не вистачає конкретики – дати, місця події і т.д., натомість є багато фантастичних історій. Міцкевич порівнював також Длугоша з описами іноземної історії, приділяючи особливу увагу етичній стороні своїх творів, тому, що він як священник, при «обговоренні кожної дії намагається в першу чергу оцінити їх моральні цінності» (VIII, 367). Порівняння нашого історика з молодшим на 30 років французьким Філіппом де Комміном (Philippe de Commines, 1447-1511), радником короля Людовика XI, автором «Спогадів» («Memoires»), які принесли йому славу об'єктивного «літописця» політичного життя і звичаїв у Франції, вийшло на користь Длугоша. Проте Філіппа де Комміна Міцкевич оцінив досить суворо, адже той говорить, що «особливо любить хитрість» і що він «створив еретиків у політиці» (VIII, 373).

Цілих дві лекції (XXIII і XXIV) на першому курсі присвятив Міцкевич Рею¹, що й пояснює той факт, що Рей «слушно виражав свою країну і свою епоху, і особливо стан, до якого належав» (VIII, 469), і навіть його біографію визнав цікавою для своїх студентів з тієї причини, що: «Це втілення біографій усіх польських шляхтичів XVI століття, біографій прошарку найосвіченіших, найбільших і найцікавіших у слов'яниці наприкінці XV і початку XVI століття» (VIII, 469).

Спочатку Міцкевич представив біографію (підписану прізвиськом Тшецьський), а потім твір «Життя добродішної людини», тобто вступ-

¹ На тему думок Міцкевича про літературу польського ренесансу див. J. Zaremba, *Sądy Adama Mickiewicza o pisarzach polskiego Odrodzenia w: Adam Mickiewicz. Materiały Śląskiej Sesji Mickiewiczowskiej*, Katowice 1958 i odb. – Також J. Abramowska, *Mickiewicz o literaturze staropolskiej w pracy zbiorowej Księga Mickiewiczowska. Patronowi Uczelni w dwusetną rocznicę urodzin 1798-1998*. Pod red. Z. Trojanowiczowej i Z. Przychodniaka, Poznań (wyd. UAM) 1998, s. 205-222.

ну частину «Дзеркала...», що певним чином немов перегукується з нею, в якому автор показав як у «дзеркалі» життя польського шляхтича в шістнадцятому столітті, з дитинства до зрілого віку громадянина. Міцкевич часто наводив цитати з його творів і оцінив роботу дуже високо, як видатну та цінну, тому що в ній Рей: *«Показує нам все життя поляка. Те, що ще залишається слов'янського в цій країні, можна побачити в сімейному житті, у звичаях та манерах: суть слов'янства вирізняє саме гідність, доброзичливість дому»* (VIII, 481).

Шляхетна постать нашого письменника підказує Міцкевичеві подібність творчості Рея «як європейського письменника, що належить до своєї епохи, через країну, яка була пов'язана із Заходом, і через польський костел, що був частиною Вселенської Церкви», – до творів «відомих письменників епохи», Балтазара Кастільоне і Монтеня. Отже, цих трьох творців – дещо старшого від Рея італійського письменника і майже на 30 років молодшого Монтеня поєднує: *«Те ж саме бажання поширити національною мовою всі політичні й релігійні погляди, все, що спрямовувало епоху, однаковий талант вираження простою і легкою формою високих думок і глибоких почуттів, і те ж прагнення все розповісти вирізняють цих великих письменників. Кожен із них, однак, представляє націю і державу, до якої він належить»* (VIII, 472).

Після цих загальних зауважень Міцкевич провів порівняння «Життя добродесної людини» з пов'язаними тематично «Дослідами» Монтеня, підкреслюючи при цьому найсуттєвіші відмінності «у тій самій християнській цивілізації, прищепленій, з одного боку, на римській Галлії, з другого боку, на слов'янському суспільстві» (VIII, 481).

Відмінності виникають, зокрема, через різні культурні, політичні та релігійні умови. У Монтеня, який уважав себе католиком і у своїх творах захищав католицизм під час релігійних війн гугенотів із католиками (хоча пізніше і служив Генріху IV), відчувається все ж таки виховання у витонченій і морально нестійкій культурі. Він у справах, здавалося б, абсолютно особистих, заручається підтримкою письменників і античних філософів, як, наприклад, у справі про шлюб: *«Я, – говорить, – одружився, у тридцять три роки, і я вітаю норму в тридцять п'ять, що приписують Аристотелеві. Платон не хоче, щоб одружувалися до тридцяти, але слушно жартує з тих, що одружуються після п'ятдесяти п'яти [...]». Найбільш правильні межі, зазначив Талес,*

який, ще замолоду, коли мати змушувала його одружився, сказав: «Ще не час», а, досягнувши років: «Уже не час» (VIII, 482).

Рей, натомість, не мав такої ерудиції, як Монтень, серйозно ставився до християнської моралі, про що Міцкевич говорить більш схвально. У будь-якому випадку, образ шляхетського товариства в роботі польського письменника є багатшим у плані пізнання. І якщо мова йде конкретно про одруження, то це для Рея «релігійна справа, справа Бога, громадянин повинен взяти дружину, щоб виконати своє земне призначення і знайти щастя» (VIII, 483).

Творчість Яна Кохановського Міцкевич порівнював із творчістю інших великих поетів тієї епохи, особливо Аріосто (1474–1533) і Ронсара (1524–1585), стверджуючи, що Кохановський просто не бачив для себе зразків серед сучасної поезії. «Шалений Орлеанд» (1532), заснований на «лицарських романах» в Італії «читали тоді жадібно» (VIII, 495). Відомо, що Аріосто був популярний в Польщі в епоху Просвітництва (у 1799 році з'явився переклад «Шаленого Орлеанда»), але набагато менше, ніж в період романтизму. З-поміж великих поетів тієї епохи близькою була поема Аріоста для Словацького, особливо Аріостівська блискуча іронія, але набагато менш близькою для Міцкевича, який підкреслював, із повним схваленням, що даний вид творчості був чужим для Кохановського. Польський поет: «Свідомий покликання, що він повинен промовляти до свого народу, не міг знайти в цих вигадках привабливості, тому що вони були відірвані від національної історії. Тон Аріосто був занадто легким для Кохановського, а його тонка іронія, яка вже виказувала старість мистецтва, не могла знайти розуміння в людини, що належала до молодого покоління, схильного до ентузіазму. Таким чином, ми пояснюємо байдужість Кохановського до Аріосто, який зворушував у цей час розум усіх» (VIII, 496).

Відомим є також висловлення Міцкевича про Ронсара, якого Кохановський знав особисто, і «навіть у своїй творчості він гордиться, що бачив цю відому людину і підійшов до нього», але «не підкорився впливу Ронсара, у його численних працях, ви не знайдете ні одного прикладу concetti, жодної сумнівної метафори, занадто сміливої фігури, жодного перебільшення, що відштовхує поганим смаком» (VIII, 498).

Кохановський, якого Міцкевич уважав найбільшим поетом у слов'янському світі аж до початку XIX століття, черпав зразки з античної літератури, особливо з творчості Горація, якій близькі пісні польсько-

го поета, а деякі з них «можна розглядати як класичні, закінчені зразки» (VIII, 509). Ще вище він цінував Псалтир, стверджуючи, що: *„Жодна із сучасних мов не має аналогічного перекладу [...] Кохановський натхненний, благородний, ясний, прозорий у своєму стилі [...] його статура вільна і горда, несе на собі відбиток величі, священної добродетності»* (VIII, 499).

Натомість, на думку Міцкевича, роботою виключно «оригінальною є, безсумнівно, цикл «Трени», і в той же час він зазначив, що «ми не знаходимо нічого подібного в літературі тієї чи іншої країни» (VIII, 501). Він процитував повністю «Трен» VII і VIII і фрагменти II, VI і XIX, додавши свої короткі коментарі. У наступних лекціях (11 червня 1841 р.) на першому курсі розповів про «Відправу грецьких послів», пояснивши, що Кохановський узяв тему з третьої пісні Іліади, а в драматичній структурі наслідував великих грецьких трагіків. Пізніше «відчувалася дегенерація смаку» (таке судження, що досить часто звучало в той час, відноситься до бароко), так що й «драма Кохановського залишилася в літературі як явище відокремлене, без попередників і без послідовників» (VIII, 517).

Зовсім не так високо цінував Міцкевич «дидактичну поезію». Він зарахував до неї особливо «Сатир», який «не має легкості тону Горація», а введення до нього «Сатира, бога лісу [...] є не дуже оригінальним». Однак на особливе визнання заслуговують, на думку Міцкевича, інші цінності цього твору, передусім, наявний у ньому патріотизм. Кохановський, «як поет, по-справжньому польський, є патріотом, що відрізняє його від усіх слов'янських і сучасних йому поетів» (VIII, 505).

З-поміж старопольських поетів Міцкевич вирізняв тільки Шимоновіца, і то як творця ідилій високого рангу. Він зазначив, що ідилія є складним жанром, тому що той, хто «хоче малювати з природи, стає плоским і смішним, бажаючи, навпаки, ідеалізувати картину, він впадає у відсторонення і порожність» і що «багато ідилічних письменників припустилися цих помилок» (VIII, 545). Але не Шимоновіц, він перевершив усіх європейських поетів, що працювали в цьому жанрі, за винятком Теокрита і «після Теокрита це є найбільш відомий творець ідилій». Навіть «значно перевершує Вергілія», бо є «більш драматичним [...] розуміє краще [...] пейзаж, який у Вергілія завжди недбалий, а у французькій ідилії не існує; має також глибше відчуття природи» (VIII, 546). Шедевром жанру він визнав ідилію «Женці» як «найбільш народну й істинну», у якій «усе [...] досконале» (VIII, 550).

У той час, як пік досконалості в ораторській прозі досяг Петро Скарга, натхненний проповідник, і саме таким його представив Міцкевич своїм слухачам, обговорюючи, загалом, релігійні писання і проповіді, а особливо «Сеймові проповіді». У них, насправді, Скарга виявився великим, наділеним унікальним «даром з небес, даром пророцтва»; у них «він є трибуном, пророком, передусім поляком» (VIII, 581). Він, як ніхто інший у свій час, бачив початок серйозного захворювання Речі Посполитої. «Скарга любить Польщу й обороняє її, як новий Єрусалим, на який Бог покладав великі надії». Тим не менш, «покоління, до якого він звертається, вважає не доброчесним, а таким, яке йде плачевним шляхом, що веде до великого горя» (VIII, 573). Тому хотів би викоренити зло, яке може поставити під загрозу майбутнє держави і нації. Міцкевичу випало жити в той час, коли пророцтва «Сеймових проповідей», на жаль, здійснилися агресивними сусідами, що чекали на внутрішнє ослаблення Польщі. Тому варто було приймати нерівну боротьбу у великих національних повстаннях, іти на величезні жертви, щоб наблизити відновлення незалежності у важко передбачуваному майбутньому.

Ця лекція ясно показує, що діяльність і погляди Скарги були Міцкевичу особливо близькі, вони обидва, зрештою, незважаючи на різні історичні умови, присвятили свої сили батьківщині¹.

Скаргу завжди високо цінували в історії нашої літератури, і судження Міцкевича не є оригінальним, але немає ніяких сумнівів, що ця думка зміцнила позиції автора «Сеймових проповідей» в історії літератури. І дуже ймовірно, що вона вплинула на Матейка, творця знаменитої картини, на якій Скарга зображений як пророк.

Польська література, пізніше названа бароковою, у часи романтизму була невідома, адже творчість видатних письменників цієї епохи залишалася ще в рукописах, і лише пізніше поступово була виявлена й опублікована. Тому Міцкевич одного разу, у лекції для другого курсу (28 XII 1841 р.) згадав про Яна Анджея Морштина, і то тільки в якості перекладача «Сіда» Корнеля. Він відзначив і високо оцінив переклад, заявивши, що: *«Переклад можна розглядати, як зразковий, це доводить, що польська мова мала всі підстави для розвитку, і що навіть вже тоді вона могла легко набирати хід і стиль епохи Людовика XIV»* (IX, 36).

¹ Див. L.Płoszewski, Mickiewicz o ojczyźnie, «Ruch Literacki» 1929 (R.4), z. 4 і 10.

Про багату творчість Вацлава Потоцького Міцкевич не міг навіть згадати, тому що його твори були видані пізніше. Але всього за чотири роки до початку лекцій в Колеж де Франс були опубліковані в Познані Едвардом Рачинським «Щоденники» Пасека і після першого видання 1836 року незабаром з'явилися наступні видання – в 1837 і 1840 році. Це було фантастичне відкриття для багатьох людей, а також для Міцкевича, тим більше, що він високо цінував творчість у мемуарах, через це у своїх лекціях він приділяв досить багато уваги також іншим спогадам. У той час він уважав «найвідомішими й найбільш гідними слави «Щоденники» Пасека, які «пробуджують заняття як історичну пам'ятку, і як твір мистецтва» (IX, 22). І це під таким кутом Міцкевич розглядав їх детальніше, використовуючи цитати, особливо такі, у яких видно сарматську уяву і безпосередність, особливо в описах військових боїв, поєдинків, сеймових нарад і різних сцен з повсякденного життя. «Щоденники» насправді мають «риси побутової повісті» (IX, 51), а про переваги мови і стилю Пасека Міцкевич сказав: *«Його стиль класичний. У нього є свобода, грація і легкість прози французьких мемуарів, а водночас стиль повністю слов'янський. Ви не знайдете в Пасека ані одного слова іноземця. Він пише, ніби неохоче»* (IX, 33).

Міцкевич не міг знати, що перший видавець «Щоденників» повністю «очистив» текст від іноземних висловів, замінивши їх польськими словами, тому зауважив відсутність «слів-іноземців». Після твору Пасека, відразу в наступній лекції (4 січня 1842 р.) Міцкевич говорив про латинський твір «Нова “Битва богів” з гігантами», проти Святого Образу Богородиці Діви» («Нова Gigantomachia, contra Sacram Imaginem Deiparae Virginis», Краків, імовірно, 1657 р., польський переклад Й. Лепковського з'явився тільки в 1858 р.) авторства настоятеля ченстоховських паулінів, Августина Кордецького про облогу Ясної Гори під час шведського потопу (1655 р.). Для того, щоб показати велику важливість цієї події, Міцкевич коротко представив боротьбу поляків з кількома ворогами: козацьким військом Хмельницького (з 1648 р.), Росією (1654-1656), шведською армією під командуванням Карла X Густава разом із союзниками, тобто електором Бранденбурзьким Фрідріхом Вільгельмом, який зрадив Польщу як її васал, і князем семигородський Георгом II Ракочі.

На фоні стількох труднощів під час правління Яна Казимира оборона Ченстохови, яку шведи планували захопити дуже швидко, підні-

мається до рангу великого символу, а настоятель Кордецький, що повинен був також боротися з відсутністю віри в перемогу серед свого загалу, постає як герой великого формату, як духовний владика: *«Піднісся він, – каже Міцкевич, – у таку височінь, з якої проникає в майбутнє, [...] у нього є глибокі і ясні уявлення про польську ідею нації, яка повністю покладається на моральне почуття обов'язку»* (IX, 60).

У наступній лекції (7 січня 1842 р.) він додав кілька речень про Кордецького, стверджуючи, що він: *«Є одним із тих людей, яких Провидіння посилає час від часу в якості зразка для майбутніх поколінь. Ніколи польська ідея не була настільки повною, як втілення в ньому. Пізніші герої зберігають деякі риси цього характеру, якого він був першоджерелом. Емоційність Яна Казимира, віра Собеського, простота Костюшка постійно нагадують нам священника-настоятеля»* (IX, 63). Лекція закінчується таким узагальненням: *«Віра в прямий зв'язок між надприродним і земним становила моральну і політичну силу польської політичної системи, до цієї віри варто було закликати, коли від народу потрібно було видобути силу опору або дії»* (IX, 62).

Кілька місяців пізніше, говорячи про недавню польську історію та літературу, Міцкевич звернув увагу на спогади двох повстанців Костюшка: знаменитого чоботаря у Варшаві, Яна Кілінського, що брав участь у повстанні у званні полковника, автора «Щоденників» (Варшава, 1830 р.) і генерала Юзефа Копця, засланого на Камчатку, автора «Щоденника подорожі» (Вроцлав, 1837 р.). Обидві роботи були опубліковані, звичайно, вже після смерті авторів. Отже, «Щоденники» Кілінського Міцкевич, мабуть, уважав цікавими для аудиторії й охарактеризував лише один фрагмент, де з'являється також у деякій мірі проблема, згадана вище у зв'язку з Кордецьким, його роботи: *«моральні і політичні сили»*. Ідеться про фрагмент, у якому Кілінський пише про розмову з Репніним у Санкт-Петербурзькій в'язниці, тут професор Колеж де Франс висловився так: *«Князь, перед яким усі тремтіли, був здивований тим, що швець стоїть перед ним спокійно й гордо. Він вирішив, що Кілінський не знає, з ким має справу, тому перепитував його кілька разів, чи він знає, з ким говорить. Нарешті, відгорнувши хутро, показав шевцеві численні зірки й стрічки, сказав: «Дивися, дрантя, і тремти!» – «Пане, – сказав Кілінський, – кожного дня я бачу тисячі зірок на небі, але не тремчу!» – ось піднесена відповідь* (IX, 248).

Значно повніше обговорюється «Щоденник» Копця, який зараховують до «літератури заслання». Короткий зміст Міцкевич прикрасив великими цитатами, які описували дуже важкі особисті переживання і досвід автора, а також життя та звичаї сибірських народів, образи сибірської природи. Підкреслив характерну особливість, що вирізняє «Щоденники» Пасека, який жив у вільній і сильній державі, від «Щоденника» Копця-вигнанця: *«Якщо, панове, ви пам'ятаєте „Щоденники” нашого веселого солдата Пасека, ви побачите величезну різницю в характерах цих двох персонажів. Пасекові, який ніколи не плаче, навіть перебуваючи в тяжкому становищі під найжорстокішим тиском він зберігає має світлий розум, щоб розповісти кумедний жарт, він, здається, належить до іншого народу. Копець плаче, набагато сильніше його турбують моральні й релігійні справи, йому не байдуже майбутнє країни, натомість Пасек живе тільки сьогоднішнім. Ми спостерігаємо вплив тривалих нещастя на характер поляків»* (IX, 303-304).

У період романтизму до польських творів помилково зараховували видані тоді «Щоденники» Янчара Поляка, написані перед 1500 роком (Варшава 1828). Пізніше було встановлено, що їх автором був серб, Костянтин з Островіці (нар. 1435 р.), який багато і з великою симпатією писав про Польщу, особливо про боротьбу Владислав III Варни з турками і нещасливої битви під Варною, а також про короля Іоанна I Ольбрахта. Це не дивно, що Міцкевич «Щоденники» Янчара розглядав як анонімний твір поляка і як важливе джерело для пізнання давньої Туреччини, багате на інформацію, у тому числі: *«Цінної інформації про внутрішнє життя, традиційне релігійне життя цього народу [...], про його звички і звичаї війни. Янчар з теплими спогадами про батьківщину перейнявся величною для того часу думкою: використати своє становище для служіння християнству та рідному краю. Він хотів дослідити Туреччину, виявити слабку сторону цієї держави, щоб проникнути в політику турків та вказати європейцям засоби для боротьби з нею. Це основна думка цього твору»* (VIII, 382-3).

* * *

Уважно проаналізувавши лекції Міцкевича, можна чітко побачити, що він більше затримується і розглядає з великим емоційним напруженням деякі твори, іноді навіть другорядні або третьорядні, з яких пробивається, на його думку, пророчий і патріотичний тон.

Так є у випадку з барською поезією. У двох лекціях другого курсу (15 і 18 II 1842 р.) представлена історія барської конфедерації як національного прориву до незалежності, до захисту польського суверенітету, а в наступній лекції він говорив про барську поезію, яку він уважав натхненною і в якій зазвучали істинні «ліричні тони». Зокрема, йдеться про «Пророцтво священика Марка» («Prorocstwo księdza Marka»), і анонімну пісню із заспівом «Стою на площі з волі Бога» («Stawam na placu z Woga ordynasu»), з яких він цитує великі фрагменти. Мало того, навіть пророцтво Вернигори зарахував до явища великого значення, хоча насправді «це навіть ще не поезія, а пророцтво прокладає шлях до неї, йде до надприродної країни, до джерела вищої поезії» (IX, 201).

Там, де немає профетичного поетичного натхнення і національного духу, а є лише поезія холодного раціоналізму з домішкою космополітичного полиску, Міцкевич або не має що сказати, або подає кілька речень, немов вимушений обов'язком викладача. Наведемо характерні із цієї точки зору початкові речення лекції з 8 III 1842 року на другому курсі: *«Епоха Станіслава Августа нас особливо не цікавитиме, ми вже вказували причини: вона недостатньо слов'янська й навіть мало національна, тому мало важлива для всіх слов'ян, з неї неможливо витягнути щось повчальне для іноземців»*¹.

Міцкевич не цінував високого сатирично-комічного мистецтва, яке переважало в часи Станіслава Августа, навіть заявив, що сатира є чужою для слов'янського духу (IX 210-11). Хоча він визнав, що «принц поетів», Ігнацій Красіцький «займає високі позиції в слов'янській літературі», і що це письменник дуже дотепний, «видатний, як сатирик», але ні на одному з його творів не затримався довго. У лекції про літературу епохи Станіслава Міцкевич навіть не згадав жодної назви. Тільки в останньому курсі оцінив повість під назвою «Історія» у зв'язку з темою «вічної людини», яка «із секретом молодості, [...] прожила життя багатьох націй, багатьох народів і дуже багато століть сміялася і страждала разом із ними» (XI, 155).

Ми знаємо, що Міцкевич в молодості захоплювався «Софіївкою» Трембецького, писав про цю поему з пошаною. У лекціях також, з огляду на стиль і мову, визнав Трембецького як «найдосконалішого, довер-

¹ Див. Z. Libera, *Mickiewicz o kulturze i literaturze polskiego Oświecenia* w pracy zbiorowej *Księga w 170 rocznicę wydania «Ballad i romansów» Adama Mickiewicza*, pod red. J. Kolbuszewskiego, Wrocław 1993, s. 99-107. Також J.T. Pokrzywniak, *Mickiewicz o pisarzach polskiego Oświecenia* w: *Księga Mickiewiczowska*, op. cit. – s. 223-243.

шеного письменника, якого бачив слов'янський світ», але водночас «також найменш націоналістичний і слов'янський» (IX, 212), закидаючи йому, що навіть російські письменники змагаються у винахідливості та витонченості лестити Катерині» (IX, 213).

Що стосується інших письменників епохи просвітництва, то Міцкевич присвятив трохи уваги Немцевичу, з котрим, як відомо, залишався в тісній дружбі в паризький період, але він цікавився більше багатою біографією письменника, ніж його творчістю. Трохи більше часу приділив Карпінському, особливо його ідилії «Лаура і Філон», елегії «Плач Сармата над могилою Сигізмунда Августа», і «Думі Люкерди» – творам, що містять значні навантаження сентиментальності, а елегія «Плач Сармата над могилою Сигізмунда Августа» дихає гарячим патріотизмом. Ледве згадав, наприклад, про Князніна, визнавши, що це поет «повний шарму» і патріот, який «після поразки Мацієвського, збожеволів», а також про драматурга Заблоцького, що «пішов у монахи і після поділу Польщі нічого більше не писав» (IX, 243). Про таких письменників, як Венгерський, Єзерський, Богомолець, Богуславський навіть не згадував. Більше зацікавлення виявив до літератури Варшавського князівства, особливо до віршів Антонія Горецького, кілька уривків з яких процитував у лекції від 24 V 1842 р.

Збільшення в лекціях Міцкевича месіаністично-тов'яністичних тенденцій визначило вибір творів для ретельнішого обговорення в кінці другого курсу, коли він коротко та докладно аналізує вірші та цитати Стефана Гарчинського «Історії Вацлава» («*Wacława dzieje*») аж у трьох лекціях (IX, 387-413), а потім декілька разів до них повертається. При обговоренні сучасної літератури, романтичні твори кількох авторів: «Марія» Антонія Мальчевського, яку, як зазначав Міцкевич, «уважають найкращим твором епохи» (IX, 382-5)¹, і поетів, чії роботи були відзначені «віянням месіанізму», як «Дух зі степу» Залеського (X, 25-30), а також «Канівський Замок» і «Призначення генія» Гощинського (X, 54-5, 58-9), але найвище оцінив поему Гарчинського. Назвав її найбільш націоналістичною, такою, що найточніше передає дух епохи, а також призначення людини і Польщі в месіанському значенні. Тому він вважає, що «серед усіх поетів, про яких ми говорили, Гарчинський є найбільш польським» (IX, 413).

¹ Див. Z. Stefanowska, *Mickiewicz jako czytelnik «Marii» Malczewskiego w: Księga w 170 rocznicę wydania «Ballad i romansów»...*, po. cit., s. 246-254.

Нас може дещо дивувати занадто висока оцінка поеми «Історії Вацлава», яку, по-пеше, можна пояснити тим, що передчасно померлий поет був близьким другом Адама Міцкевича. Другою імовірною причиною може бути факт, що поема Гарчинського є ідеологічно близькою до третьої частини «Дзядів», тому що виникла під впливом цієї драми та «Фауста» Гете і «Манфреда» Байрона, який першим помітив Міцкевич. Він пише, що герой Гарчинського – «це історія на зразок Фауста, на зразок Манфреда»¹, хоча він нещасливий з іншої причини, «тому що він поляк [...], тому що не бачить моральних принципів буття своєї країни, тому що він утратив свою віру, бо у філософії знайшов тільки зубожіння сил, що знищило його країну» (IX, 389). Ця ідеологічна близькість до третьої частини «Дзядів» зводиться до національного месіанства, спорідненості героїв: Конрада з «Великої імпровізації» і Вацлава з поеми Гарчинського².

Міцкевичу було незручно говорити про свій власний твір, так що ці ідеї він виклав шляхом інтерпретації поеми друга. Безперечно, один раз, «перший і останній» – як він висловився – «цитує самого себе», тобто частину з «Видіння» ксьонза Петра («Widzenia»), на останній лекції, останнього курсу, 28 травня 1844 року, поєднуючи «чоловіка з «Видіння» з Тов'янським (XI, 187).

З іншого боку, аж у чотирьох лекціях третього курсу (X, 94-141) і ще в згаданій вище лекції від 4 квітня 1843 р. (X, 195-200), присвяченій слов'янській драмі домінує «Не-Божественна комедія» Красінського. «Не-Божественну» Міцкевич застосував як ключ до інтерпретаційного критерію до «Історії Вацлава» – польський національний месіанізм, хоча така інтерпретація виходила за рамки тексту праці. Соціальний конфлікт, зображений у цій драмі про революцію, не національний, він має характер загальний, транснаціональний. Міцкевич, однак, визнав, що ця «драма повністю національна» і що в ній «автор торкнувся всіх питань польського месіанізму» (X, 138).

Віктор Вайнтрауб, який простежив паризькі лекції в основному під кутом вмісту в них пророчих елементів і результати представив у

¹ На тему спорідненості героя поеми Гарчинського із Фаустом і Манфредом див.: Z. Stefanowska, *Mickiewicz o «Wacława dziejach» Garczyńskiego – у її ж книжці: Próba zdrowego rozumy. Studia o Mickiewiczu*, Warszawa 1976, s. 120; також у: W. Weintraub, *Poeta i prorok...*, op. cit., s. 170.

² Див. W. Weintraub, op. cit., s. 371.

роботі «Паризькі лекції як профетизм» («Prelekcje paryskie jako profekcja»), прийшов до висновку, що «лекції – це захопливий романтичний і трагічний документ профетизму»¹.

* * *

З останніх публікацій на тему лекцій в Парижі, особливої уваги заслуговують дві книжки: Ярослава Лавського «*Мицкевич – miś – історія. Студії*» (Білосток, 2010), що складаються в основному з раніше вже опублікованих робіт, з яких близько половини стосується проблеми слов'янської літератури. Друга книжка – «*Паризькі лекції Адама Мицкевича стосовно польської та європейської культури і традицій*» (Варшава, 2011 р.), під редакцією М. Каліновської, Й. Лавського і М. Бізьор-Домбровської містить статті 23 авторів на різні теми, що стосуються головним чином польської літератури, домінування якої також чітко простежується в попередніх дослідників.

Хоча польська література займає кількісно привілейоване місце в цій роботі Мицкевича, але, ймовірно, не лише тому, що вона була ближче йому до серця, але й тому, що до початку лекції (1840 р.) була найбагатшою і, починаючи з Відродження, могла похвалитися найвидатнішими досягненнями серед слов'янських літератур.

Однак, лекції в Парижі, як ми знаємо, містять багато тем, і у всьому масиві тексту (113 лекцій) наша література займає близько однієї шостої частини, майже стільки ж відведено іншим слов'янським літературам: російській, чеській, сербській і хорватській (дубровницькій), щодо останньої Мицкевич говорив тільки про поему «Осман» Гундулича. Таким чином, у роботі, що зветься «Слов'янська література», лише третя частини стосується літератури, і це в широкому значенні слова, тому що вона охоплює літописи, щоденники та народні пісні, а більшість тексту займають проблеми не літературного плану. Попри таку непропорційність, слов'янська література (разом із польською) є основною темою роботи, що відповідало офіційній назві кафедри в Колеж де Франс.

Це домінування тем, пов'язаних з польською літературою, дуже чітко відзначене у згаданих монографіях. Літератури інших слов'янських народів були фактично проігноровані, за винятком літопису Нестора і

¹ У томі *Poeta i prorok...*, op. cit., s.432.

віршів Пушкіна. Окрім цього, є згадки про «Слово про похід Ігорів», і драма Сіми Мілутиновича «Трагедія Облич».

Російській літературі Міцкевич присвятив досить багато уваги, особливо творчості Державіна, Тредіаковського, Ломоносова, і, звичайно ж, Пушкіна, а також таким письменникам, як Костянтин Батюшков, Денис Фонвізін, Яків Князнін та ін., що склало загалом близько п'яти лекцій, і це без «Слова про похід Ігорів», яке охоплює дві лекції. Отже, оцінка цієї літератури, з точки зору Міцкевича, заслуговує на увагу як оригінальна, компетентна й об'єктивна. Дійсно, це перший такого роду критичний погляд на російську літературу очима великого поета з багатим творчим досвідом, а також досконало зорієнтованим у світовій літературі від античності (лекції з римської літератури) до сучасної європейської літератури.

Велику увагу було приділено також чеським рукописам – майже в трьох лекціях; Коллар, що проголошував «слов'янську літературну взаємність», і його збірка віршів «Дочка Слави» займають дві лекції, і, нарешті, сербські народні пісні зі збірки Караджича з елементами історії Сербії, які необхідні для пояснення реалій, висвітлених у піснях – аж шість лекцій!

Про паризькі лекції непотрібно судити тільки з точки зору сьогоднішнього досвіду, а й з перспективи часу, коли вони були виголошені. Наприклад, «Краледворський рукопис» і «Суд Лібуші» тоді мали репутацію (попри підозри в підробці), справжнього твору, і тому так ставився до них і Міцкевич. Вони були перекладені раніше багатьма мовами, польською поетичний переклад зробили К. Бродзинський, А. Бельовський, Б. Й. Залеський, Л. Семенський, а прозовий – В. Скорохуд-Маєвський, І. Б. Раковецький та інші. Ці рукописи викликали зацікавлення тим більше, що досить важливу роль відігравали в незвичайному русі так звані чеські будителі, про що свідчить, наприклад, Юлій Долянський в монографії «Таємниця Оссіана в Короледвірському та зеленогурському рукописах» («Záhada Ossiana v Rukopisech královédvorském a zelenohorském», Прага, 1975). Чеських будителів Міцкевич цінував дуже високо, тому що вони довели, як можна отримати перемогу над германізацією й захистити людей від втрати своєї національної ідентичності. Зрештою, сам феномен цих «відкриттів», як згадані рукописи – то значний факт культури, свого роду знак часу.

Аналогічну репутацію мало «Слово про похід Ігорів», автентичність якого, як уже говорилося, також ставилася під сумнів, особливо після спалення рукопису під час пожежі в Москві (1812 р.), а також пізніше аж до недавнього часу, але «Слово...» якимось витримало цю кризу і про нього написали цілу бібліотеку різними мовами. У свою чергу, на хвилі інтересу до народної музики в часи романтизму справжнім чудом стали пісні зі збірки Караджича. Не дивно, що Міцкевич надавав їм такого великого значення.

Висвітлена тематика «Слов'янської літератури» настільки велика, що схожа на слов'янознавчий енциклопедичний довідник сучасного рівня, призначений в основному для іноземців, особливо французів. Таким чином, є там багато інформації з історії Польщі, Росії, Чехії, Сербії. Чимало відведено місця слов'янським старожитностям, особливо, звісно, на курсі I і III, в яких є ще додаткові вісім лекцій, яким Фелікс Вротновський у своєму виданні дав спеціальну назву «Дослідження слов'янських старожитностей», а Плошевський змінив його на «Історико-філологічне дослідження». Інші теми – релігія і звичаї примітивних слов'ян, їх етногенез (чи, радше, геогенез, якщо використовувати термін Жерарда Лабуди), інформацію про міграцію давніх племен (в основному отриманих з роботи Шафарика), що пройшли через землі, які пізніше належали слов'янам.

Третій курс також містив курс лекцій з філософії, особливо польської, а також, німецької, яка впливала на польську. Окрема проблема, що є дуже цікавою в цій роботі – оригінальне й новаторське порівняльне літературознавство.

Відомо, що паризькі лекції відзначалися проблемами в аспекті правильності мови тексту й мови викладання, тобто французької. Що стосується I і II курсу, повністю виправити текст, відповідно до намірів автора, насправді неможливо, як це видно з роботи «Уваги до текстів» найвідомішого дослідника текстологічних проблем «Слов'янської літератури» Леона Плошевського в його виданні цієї роботи. Ситуація відрізняється від курсів III і IV, тому що вони були виголошені французькою мовою (в 1845 році, тобто до того, як були видані цією мовою два попередні курси) самим Міцкевичем, так що схвалені автором.

Окрім цього, також спричиняв клопотів видавцям зміст коментарів. У цьому можна легко переконатися, навіть при розгляді пояснень, у таких виданнях як «Національне і ювілейне видавництво». У цій

праці залишилися замовченими багато деталей, які важко пояснити. Особливо це стосується історичних питань, можливо через недостатність дослідження. Я був у стані переконатися в цьому, опрацьовуючи (протягом багатьох років), історичні твори, лозанські лекції, і власне паризькі лекції для Ювілейного видання (томи VII-XI опубліковані в 1996-1998). Тоді я спробував з'ясувати: звідки Міцкевич черпав інформацію (наскільки це можливо, вказати на конкретне джерело), який був стан знань на цю тему перед початком лекцій, чи, і наскільки твердження викладача було його оригінальною думкою і яким чином усе це стосується сьогоденішнього рівня знань. Очевидно, що такі вимогливі постулати не могли бути повністю реалізовані, але дали можливість з'ясувати велику кількість справ і деталей. Звертаючи, однак, увагу на деталі, я не забув про головні цінності в «Слов'янській літературі» і написав про це (т. VIII, с. 620-621): *«Міцкевич передавав своїм слухачам величезну кількість знань, говорячи в широкому значенні – слов'янознавчих, не відступаючи серйозно від тогочасного рівня в цій галузі. Проте значення «Слов'янської літератури» до нині оцінене ще недостатньо, воно полягає не у «слов'янознавчих знаннях», тепер значною мірою застарілих, але в погляді Міцкевича на історію слов'ян, у викладі романтичної і, одночасно, дуже оригінальної історіософії, у своєрідній оцінці ряду літературних творів (таких, як «Сеймові промови» Скарги, «Не-Божественна комедія», народні сербські пісні і т.д.), у відкритті компаративістики (наприклад, порівняння стилю Галла Аноніма і Нестора, творів Рея і Монтеня), особливо на першому і другому етапі лекційного курсу. Ці та багато інших значень «Слов'янської літератури» не втратили своєї актуальності, і навіть з відстані півтора столітньої перспективи розпізнавання історичних і літературних явищ дивує своєю проникливістю і точністю».*